

МЕТОДИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Коваленко О. М., Ємець А. А.

Вступ

В умовах повномасштабної військової агресії сучасна система освіти України стикається з багатьма суттєвими викликами, що негативно позначаються на освітньому процесі на рівні кожної з її ланок від початкової до вищої. Вимушений перехід більшості закладів освіти до дистанційного і змішаного формату навчання зумовив появу навчальних втрат у набутті здобувачами освіти ключових компетентностей.

Так, за даними досліджень Інституту педагогіки НАПН України 2023 року, «в учнів 1–4 класів помітні втрати в сформованості технічної складової читання: невироблений правильний спосіб читання; численні помилки під час читання, що впливають на усвідомлення змісту прочитаного; недотримання павз між реченнями, а також ритмічних павз, зумовлених розділовими знаками і змістом тексту; брак користування під час читання мовленнєвими засобами виразності; низький темп читання, що негативно впливає на процес розуміння тексту, успішність навчання та ін. З огляду на виявлені в учнів проблеми зі сформованістю навички читання, варто рекомендувати педагогам звернути особливу увагу на вироблення таких компонентів читання, як спосіб, правильність, виразність, темп»¹.

Несформованість технічної сторони навички читання унеможливило набуття учнями читацької компетентності, що включає в себе окрім оволодіння повноцінною навичкою читання вголос і мовчки «наявність інтересу до читання і прагнення до роботи з дитячою книжкою; уміння спілкуватися за змістом твору і висловлювати власну думку щодо прочитаного; здатність до самостійного орієнтування в колі дитячого читання»²

¹ Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України : методичні рекомендації / кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. М. В. Головка. Київ : Педагогічна думка, 2023. 187 с. С.60-61. DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-736-7-2023-190>

² Коваленко О.М., Ємець А. А. Організація підготовчої роботи до ознайомлення учнів початкової школи з художнім твором на уроці літературного читання. *Березневий науковий дискурс 2024 на тему: «Детермінанти посилення ролі освіти у повсюдному відновленні*

Завдання щодо формування навички читання реалізуються в процесі виконання спеціальних вправ і багаторазового перечитування творів на уроках літературного читання. Важливою передумовою подолання втрат є зміна ставлення учнів до читацької діяльності, усвідомлення ними того, що спілкування з книгою може бути цікавим і захопливим. На жаль, сьогодні в багатьох сім'ях у дітей відсутнє необхідне книжкове оточення, вони не мають практики проведення цікавого сімейного дозвілля в колі дитячої літератури. Тому провідна роль у формуванні читацької компетентності учнів початкової школи відводиться вчителю, оскільки саме він має бути для дітей прикладом досвідченого читача, здатного відкрити для них неосяжний захопливий світ літератури.

Реалізація цього завдання стає можливою за умови наявності в педагога власного позитивного читацького досвіду і достатнього для продуктивної професійної діяльності рівня обізнаності в галузі методики літературного читання.

1. Наукові засади методичної компетентності вчителів початкових класів у галузі літературного читання

За визначенням Н. В. Бахмат, «методична компетентність вчителя – це інтегративна складова системи знань, умінь, навичок, здобутих у закладі вищої освіти та практичного досвіду, який безпосередньо вдосконалюється впродовж життя, вміння застосовувати набутий досвід під час здійснення професійної діяльності»³. Серед основних складників методичної компетентності вчителя науковиця виділяє: «ґрунтовні знання з теорії та методики навчання предмета; сформовану систему дидактико-методичних компетентностей; володіння технологією організації освітнього процесу; дидактичні та творчі здібності для розв'язання різноманітних методичних завдань (як стандартних, так і проблемних); досвід педагогічної діяльності, зокрема і досвід вирішення навчально-методичних завдань; особистісні та професійні якості вчителя (критичність мислення, відповідальність, зацікавленість,

України». Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції для освітян (м. Київ, 29 березня 2024 року). Чернівці : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2024. 173 с. – С. 131-132. https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_ped_03_2024/conf_ped_03_2024

³ Бахмат Н. В. Методична компетентність вчителя в умовах інклюзивного навчання. *NewInception*. 2022. No 1-2(7-8). С. 51-60. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7101894%20> (дата звернення: 30.03.2025).

здатність до самовдосконалення та саморозвитку, любов до професії тощо)»⁴.

Отже, одним із першочергових завдань формування методичної компетентності є набуття вчителями теоретичних знань і практичних навичок з методики навчання.

Методика літературного читання в початковій школі розкриває шляхи підготовки кваліфікованого читача й орієнтує вчителя на необхідність, у першу чергу, сформувати в учнів техніку читання (що передбачає оволодіння продуктивним способом читання, а також його основними якостями: швидкістю, правильністю, свідомістю, виразністю) і розвинути читацьку культуру.

За О.О.Ісаєвою, читацька культура – це «складова частина загальної культури особистості, це комплекс знань, умінь і почуттів читача, що передбачає свідомий вибір тематики читання, його системність з метою повноцінного і глибокого сприйняття та засвоєння літературного тексту, ... це сукупність знань, умінь та почуттів читача, які дозволяють йому повноцінно та самостійно засвоювати художню літературу»⁵. Саме високий рівень читацької культури дозволяє читачеві спілкуватися, вести діалог з автором і його твором, занурюватися у художній підтекст.

Учні початкової школи мають недостатній життєвий досвід, обмежений читацький кругозір, недосконалу техніку читання, що не дозволяє їм бути повноцінними співрозмовниками з автором твору (читання книг не сприймається дитиною як засіб спілкування), тому професійним обов'язком учителя є всебічна підтримка читачів-початківців з тим, щоб максимально забезпечити адекватне сприймання і розуміння художнього твору, сформувати читацькі інтереси і загальну читацьку культуру. Учителю важливо розуміти, що він для своїх учнів є провідником у світ літератури і від того, як буде організована робота на уроках літературного читання багато в чому залежатиме ставлення дітей до книги, їхнє бажання читати.

Робота над художнім твором починається з його цілісного сприймання. Далі для більш глибокого розуміння твору здійснюється його аналіз, який, у свою чергу, дозволяє зробити перехід до синтезу більш високої якості, тому в роботі над художнім твором традиційно виділяють три основні етапи: первинний синтез, аналіз, вторинний синтез. Кожен із цих етапів передбачає розв'язання низки завдань.

⁴ Бахмат Н. В. Методична компетентність вчителя в умовах інклюзивного навчання. *NewInception*. 2022. No 1-2(7-8). С. 51-60. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7101894>%20 (дата звернення: 30.03.2025).

⁵ Ісаєва О.О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: Автореферат дисертації доктора пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. К., 2004. 41 с., С. 15.

Так, на етапі первинного синтезу вчитель має підготувати учнів до сприймання художнього твору, забезпечити його повноцінне сприймання і допомогти дітям усвідомити емоції, які викликав у них твір.

Повноцінне сприймання художнього твору залежить від багатьох чинників: від знань дітей про дійсність (особливо, якщо у творі описані події давно минулих років), від розуміння лексичного значення слів, від емоційного налаштування тощо. Розповідати дучням про письменника на етапі підготовки до сприймання доцільно лише за умови, що діти будуть знайомитися з автобіографічним твором, або читали твори цього автора раніше, та інформація про письменника дозволить їх пригадати. Якщо учням ще не доводилося читати твори автора, з яким вони мають познайомитися на уроці, то розповідати про його життя і творчість краще після аналізу, оскільки письменник через створені ним образи розкриває власне ставлення до оточуючої дійсності.

Для забезпечення підготовки учнів до сприймання художнього твору вчителю необхідно досконало володіти найбільш продуктивними методами і прийомами роботи, а саме: вступна бесіда, розповідь, демонстрація картин, фільмів, відеопрезентацій, прослуховування музичних творів, розглядання книжок тощо.

Значної майстерності від учителя вимагає проведення словникової роботи, яка на уроці може проходити в кілька етапів. До читання художнього твору обов'язково пояснюють слова, незнання яких може перешкоджати його розумінню. Під час читання прозових творів (казок, оповідань) пояснюють окремі слова, які можна легко замінити синонімами, не відволікаючи увагу учнів від сприймання тексту. Після читання увага акцентується на словах і виразах, значення яких певною мірою було зрозумілим з контексту і не перешкоджало сприйманню художнього твору. Серед найбільш продуктивних прийомів пояснення й уточнення незрозумілих слів можна виділити такі: демонстрація предмета або малюнка, тлумачення, добір синонімів або антонімів, пояснення етимології, підведення часткового поняття під загальне або навпаки розчленування загального поняття на часткові, введення слова в контекст.

Ефективність лексичної роботи значною мірою залежить від того, наскільки органічно вона вплітається в загальну канву уроку. Пояснення слів до читання має логічно вводитися у вступну бесіду або розповідь учителя. Після читання твору лексична робота має тісно пов'язуватися з його аналізом.

Важливу роль у формуванні в дітей інтересу до художнього твору відіграє етап первинного сприймання, під час якого необхідно

забезпечити максимальний вплив на емоційну сферу читачів-початківців. Реалізація цього завдання стає можливою за умови досконалого володіння вчителем навичкою виразного педагогічного читання, адже саме від того наскільки він спроможний проникнути в смисл твору і через інтонаційні засоби виразності передати авторський задум і власне ставлення до образів, створених за допомогою художнього слова, залежить здатність дитини повноцінно сприйняти художній твір. Оскільки учні початкової школи в переважній більшості мають недосконалу техніку читання первинне знайомство з твором повинен забезпечувати саме вчитель. Лише у випадку ознайомлення з науково-популярною статтею доцільно залучати учнів до самостійного первинного читання за умови, що діти мають достатній темп (не менше 60 слів за хвилину), який дозволяє їм розуміти смисл прочитаного. Опрацювання статті на етапі первинного сприймання може здійснюватися за логічно завершеними частинами, під час читання яких учні можуть визначати запитання, на які їм вдалося отримати відповіді. У художньому ж творі образи розкриваються перед читачем поступово, тому для їх повноцінного сприймання необхідно спочатку прочитати твір повністю, а потім залучити учнів до обміну враженнями від почутого.

Важливим завданням уроків літературного читання є формування в дітей здатності міркувати над книгою, замислюватися над життям, розуміти позицію автора, його ставлення до описаних подій і героїв. Унаслідок того, що учні початкової школи мають ще незначний життєвий досвід, вони є неспроможними до самостійного глибокого аналізу твору. Їхня увага в основному прикута до сюжету, вчинків героїв, узагальнення не виходять за межі конкретного образу, і, як правило, учні не звертають уваги на автора тексту. Тому професійним обов'язком учителя початкової школи є розвиток у дітей потреби самостійно розмірковувати над прочитаним, ставати повноцінними співрозмовниками з автором твору. Реалізація цього завдання стає можливою завдяки залученню дітей до систематичного аналізу прочитаних творів, що має бути спільним роздумом уголос учителя й учнів.

У методиці літературного читання виділяють кілька підходів до аналізу літературного твору, а саме: аналіз розвитку дії, проблемний, стилістичний, аналіз художніх образів.

Аналіз розвитку дії передбачає роботу над сюжетом художнього твору. У початковій школі діти знайомляться в переважній більшості з невеликими за обсягом і простими за композицією творами, тому цей вид аналізу для них є нескладним. Учнів залучають до відповідей на такі

запитання: з ким трапилася пригода? Де відбувалася подія? З чого вона почалася? Як розгорталася? Чим закінчилася? тощо.

Проблемний аналіз спрямований на обговорення проблемних запитань і ситуацій. Його використання є доречним, коли описана у творі подія є неоднозначною і може по-різному сприйматися і трактуватися читачами. Завдання вчителя полягає в тому, щоб через запитання загострити протиріччя, стимулювати учнів до висловлення власної позиції і на цій основі зіставляти й обговорювати різні варіанти відповідей з тим, щоб спільними зусиллями знайти можливість до розв'язання проблемного питання.

Стилістичний аналіз націлений на виділення мовних засобів (образних слів і виразів), які дозволяють письменникові змалювати в уяві читача певні картини. Усвідомлення їх ролі допомагає виявити, думки і почуття автора, що криються за цими словами.

Аналіз художніх образів передбачає роботу над усвідомленням характеру героїв, роллю пейзажу, інтер'єру, змальованих у творі. Увага читача завжди фокусується навколо героя і його вчинків. У зв'язку з цим важливим завданням учителя є допомогти учням навчитися розуміти ставлення автора до своїх героїв, оцінювати персонажів не лише за вчинками, а й за мотивами, що їх викликали. Саме такий підхід дозволяє підвести учнів до усвідомлення ідеї твору.

Одним із найбільш продуктивних методів на етапі аналізу художнього твору є літературна бесіда з елементами вибіркового читання. Саме від її правильної організації та проведення залежить глибина проникнення в смисл твору. Тому вчитель має не лише сам досконало володіти цим методом, а й залучати учнів до постановки власних запитань за змістом твору.

На етапі вторинного синтезу завдяки проведеній аналітичній роботі стає можливим залучення учнів до виразного читання, складання плану, переказу, ілюструванню, драматизації тощо. Важливим завданням учителя на цьому етапі є мотивування учнів і створення умов для розкриття їх творчого потенціалу.

Виділення основних завдань у професійній підготовці вчителів початкової школи в галузі літературного читання дає підстави для визначення рівня сформованості їхньої методичної компетентності в цій сфері. Однак, як свідчить аналіз конспектів уроків, розміщених в мережі Інтернет, педагоги, на жаль, припускаються суттєвих помилок під час їх створення. Орієнтація ж студентів-майбутніх учителів початкової школи на недосконалі розробки негативно позначається на рівні їхньої фахової підготовки. Тому з метою визначення основних прогалин у формуванні методичної компетентності більш детально зупинимося на аналізі

типових помилок, яких припускаються під час підготовки і проведення уроків літературного читання досвідчені вчителі та студенти, які проходять активну практику в школі за спеціальністю «Початкова освіта».

2. Аналіз типових методичних помилок, яких припускаються вчителі під час підготовки і проведення уроків літературного читання

Підготовка вчителя до уроку літературного читання розпочинається з визначення його місця в загальній темі розділу, усвідомлення його мети, що забезпечується попереднім читанням і аналізом художнього твору, добором найбільш продуктивних методів і прийомів роботи, необхідних наочних засобів.

Оскільки центральне місце на уроці відводиться роботі над художнім твором, учителю важливо враховувати його видо-жанрові особливості та створити умови для забезпечення максимального впливу на емоційну сферу дітей і усвідомлення ними ідеї твору.

Під час проведення уроку педагогу важливо грамотно організувати роботу учнів на кожному з етапів, створити бажану атмосферу завдяки продуктивному спілкуванню, контролювати хід роботи, тобто зіставляти задум із його реалізацією і за потреби вносити корективи.

Професійне зростання педагогів залежить від їхньої здатності до самоаналізу проведеної роботи. Після завершення уроку вчителю важливо визначити, наскільки вдалося досягти поставленої мети, які методи і прийоми були найбільш ефективними, що виявилось недостатньо реалізованим, які прорахунки були допущені. Внесення необхідних уточнень і змін у подальшу роботу дозволить учителю покращити якість освітнього процесу.

З метою підвищення рівня методичної компетентності вчителя початкової школи проаналізуємо типові помилки, що мають місце на різних етапах уроку літературного читання.

1. Помилки підготовчого етапу до сприймання художнього твору.

1. З метою підвищення мотивації до сприймання художнього твору учням пропонують відгадати загадки, які, на думку вчителів, покликані допомогти дітям уявити героїв. Однак, зазвичай, подані в них ознаки не перегукуються з образами персонажів, а іноді навіть можуть їм суперечити. У такому випадку загадка не допомагає, а заважає сприйманню. Наприклад, перед знайомством із байкою Л. Глібова «Чиж та Голуб» дітям пропонують відгадати загадку Н. Гуркіної про голуба:

«По асфальту чимчикує,

Із людьми про щось воркує...

Сизокрилий, добрий птах,
Знається він на листах!».

Образ голуба, поданий у сучасній загадці, суттєво відрізняється від створеного у байці, що заважає налаштувати дітей на сприймання і подальше усвідомлення твору Леоніда Глібова.

2. Перед читанням оповідань природничої тематики учням для розгляду пропонують малюнки із зображенням тварин-мультиплікаційних персонажів.

3. Словникова робота, що передує читанню, здійснюється на основі використання прийому «стіна слів», суть якого полягає в тому, що учні мають за поданими на дошці або екрані записами дізнатися про значення незрозумілої для них лексики. Така робота є малоефективною, оскільки здійснюється відірвано від контексту і недостатньо мотивує учнів до свідомого засвоєння нових слів. Наприклад: до читання оповідання А. Григорука «Льодохід» учні дізнаються про значення таких слів:

вирувати - крутитися, клекотіти, бурхливо рухатися;
повінь - розлиття річки при весняному розтаванні снігу, льоду;
плесо - спокійна, чиста водна гладінь;
спучуватися - випинатися горбами, робитися випуклим;
бурун - велика бурхлива піниста хвиля;
шалений - нестримний;
бистрінь - швидка течія;
вигулькнути - раптово, швидко з'явитися звідки-небудь, з-за чогось.

Здійснене в такий спосіб пояснення лексичного значення слів не дозволить реалізувати основне завдання - підготувати учнів до повноцінного сприймання художнього твору. Ці слова необхідно обов'язково ввести в підготовчу бесіду або розповідь учителя, спрямовану на відтворення в уяві дітей картин, пов'язаних з повінню.

4. Читанню передує розповідь про життя письменника, з творами якого учні ще не знайомилися. Без опори на уявлення про творчість, або хоча б один прочитаний твір, біографічна інформація втрачає свій сенс. Часто розповідь про письменника містить значну кількість географічних назв, дат, які для учнів початкових класів є малоінформативними. Більш докладно це питання висвітлено в нашій статті «Проблеми формування кваліфікованого читача в сучасній початковій школі»⁶.

5. Перед читанням учитель дає настанову: «Зараз ви будете читати веселий твір», або «Подумайте, чи добре вчинив герой». Таким чином порушується принцип опори на безпосередність сприймання, адже педагог підштовхує дітей до певного тлумачення твору до знайомства з

⁶ Ємець А. А., Коваленко О.М. Проблеми формування кваліфікованого читача в сучасній початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. №66. С. 49-53.

ним. Основним же завданням учителя є налаштувати дітей на уважне слухання, яке дозволить їм уявити все те, про що розповідається у творі.

II. Помилки на етапі первинного сприймання твору.

1. Сприймання твору починається з повідомлення лише його заголовка. Часто вчителі забувають назвати письменника. Як наслідок, учні не фіксують свою увагу на прізвищі автора, що негативно позначається на формуванні в них читацької компетентності (не можуть пригадати прізвищ письменників, з творчістю яких знайомилися). Учителю має чітко усвідомлювати, що назва твору складається з двох компонентів - прізвища автора і заголовка твору.

2. Первинне сприймання художнього твору здійснюється шляхом залучення учнів до читання ланцюжком. Використання цього прийому на етапі первинного синтезу не дозволяє забезпечити повноцінний емоційний вплив на слухачів унаслідок того, що в дітей недостатньо сформована навичка, і вони попередньо не готувалися до виразного читання.

3. Недостатнє розуміння вчителем жанрових особливостей твору та авторської ідеї, що призводить до неправильного використання інтонаційних засобів виразності.

4. Учителю перериває своє читання з метою надання розлогих пояснень або залучення дітей до аналізу вчинків героїв, що руйнує цілісність сприймання художнього твору.

III. Помилки, яких припускаються вчителі на етапі аналізу твору.

1. Аналіз розпочинається відразу після прослуховування твору у виконанні вчителя без попереднього самостійного читання тексту учнями.

2. Віддають перевагу запитанням, що спрямовані тільки на відтворення фактичного змісту.

3. Недостатньо уваги приділяють формуванню вміння звертатися до тексту твору під час пошуку відповідей на запитання.

4. Не демонструють дітям власних зразків міркування, висловлення вражень від прочитаного, варіантів відповідей на проблемні запитання.

5. Помилково ототожнюють художній образ і реальну дійсність. Наприклад: працюючи над віршем С. Черкасенка «Зима і весна», підводять дітей до думки, що кожна пора року прекрасна, що зима є доброю, оскільки дарує нам багато радості, розваг. У творі ж автор змальовує образ лютої володарки зими, яка прагне залякати весну і не допустити її прихід.

IV. Методичні помилки вчителів на етапі вторинного синтезу.

1. Залучають учнів до виразного читання і читання в особах без достатньої попередньої підготовки.

2. Не дають належної, об'єктивної оцінки якості читання.
3. Під час залучення учнів до складання плану приймають будь-які запропоновані ними заголовки без їх належної оцінки.
4. Пропонують учням скласти власне продовження або змінити кінцівку авторського твору. Такий підхід призводить до знецінення художнього твору як витвору мистецтва слова.

Виділення типових методичних помилок дозволяє визначити наявні прогалини у фаховій підготовці вчителів початкової школи. Їх подолання дозволить покращити рівень підготовки і якість проведення уроків літературного читання.

3. Реалізація основних принципів літературного читання в практичній роботі вчителя початкових класів в умовах дистанційного навчання

Дистанційний формат вимагає від учителя майже обов'язкового використання презентаційного матеріалу та ігрових ІТ-технологій. Однак без розуміння основ літературного читання неможливо досягти необхідного результату, спрямованого на формування читацької компетентності. Продемонструємо на прикладі опанування вірша І. Франка «Дивувалась зима», поданого в підручнику «Українська мова та читання» для 4 класу (упорядники О.Савченко, І.Красуцька)⁷, як відбувається реалізація основних принципів літературного читання в умовах онлайн-навчання.

1. Оскільки для учнів початкових класів уміння фіксувати увагу на авторові літературного твору є досить специфічним, його формування потребує від учителя додаткових зусиль. Важливо пам'ятати про необхідність використання різних видів пам'яті (візуальної, слухової, рухової, артикуляційної тощо) та застосування діяльнісного підходу (щоб учень був не пасивним слухачем, а активним учасником уроку: чітко промовляв, записував, шукав серед інших прізвище автора, згадував заголовки його творів, жанри й теми, яким віддавав перевагу тощо). Звичайно, прийоми фіксації відрізняються в різних класах. Для першокласників і другокласників у дистанційному форматі корисними є ігри-анagramи, у яких необхідно з поданих літер відтворити прізвище письменника. Наведемо посилання на приклад такої гри для учнів 1-2 класів: <https://wordwall.net/uk/resource/89246726>.⁸

⁷ Українська мова та читання: підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах), Ч.2 / О.Савченко, І.Красуцька. К.: УОВЦ «Оріон», 2021.160 с.

⁸ Таран О. Анаграма. Прізвище письменника. Wordwall. URL: <https://wordwall.net/uk/resource/89246726>. (дата звернення: 30.03.2025).

У структурі уроку можна виділити кілька етапів, які дозволяють цілеспрямовано навчати дітей орієнтуватися на автора:

- актуалізація опорних знань (коли відбувається компактне повторення ключових назв творів, тем і жанрів та структурування читацького кругозору;

- підготовка до сприймання твору;
- аналіз;
- підбиття підсумків.

- Найбільш продуктивними на етапі актуалізації є такі вправи: «Знайди зайве», «З'єднай пари», «Розподіли твори за групами». Якщо діти не мають досвіду запам'ятовування авторів, їм варто запропонувати розгорнути підручник і знайти в ньому потрібну відповідь. Систематичне застосування таких вправ є важливим пропедевтичним засобом формування в учнів базових літературознавчих понять (автор, заголовки, жанр, тема).

У підручнику вірш Івана Франка «Дивувалась зима» вміщено в розділі «Замислюємося над сторінками книжок українського письменства», у якому подані твори класиків української літератури – Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. До знайомства з віршем І. Франка «Дивувалась зима» учням пропонувалися три твори Т. Шевченка. Тому на етапі актуалізації доцільно використати гру «Знайди зайве» (із застосуванням інтерактивних платформ або у вигляді звичайної презентації):

- Прочитайте подані заголовки. Знайдіть серед них зайвий. Доведіть правильність свого вибору. Для цього згадайте, хто є авторами цих творів. Перемагає той, хто першим правильно виконає завдання.

«Реве та стогне Дніпр широкий», «Надійшла весна прекрасна», «Вітер з гасм розмовляє», «Вітер віє-повіває».

Правильна відповідь: *«Надійшла весна прекрасна», вірш І. Франка, з яким діти знайомилися у 2 класі, автором інших творів є Т. Шевченко.*

Після проведеної гри учням варто запропонувати додаткове запитання, спрямоване на узагальнення знань про творчість письменників *«Що спільного в усіх цих творах?» (Це вірші, у яких особливе місце займають картини природи).* Це допоможе налаштувати дітей на сприймання поезії й перейти до наступного етапу уроку.

- На етапі підготовки до сприймання вірша І. Франка «Дивувалась зима» учитель може:

- узагальнити уявлення дітей щодо поетичних творів та їх авторів. *(Що особливого у віршах? Чим поети відрізняються від звичайних людей? Поети – як чарівники. Вони вміють помічати те, на що інші не*

звертають уваги. А ще вони вміють передавати свої почуття такими словами, які знаходять відгук у душі читачів. Таким був і Іван Франко);

– відновити знання про твори, отримані в попередніх класах, актуалізувати на практичному рівні деякі літературознавчі поняття. (Ви вже знайомились з творами цього письменника. Один твір ми вже сьогодні назвали – «Надійшла весна прекрасна». Хто згадає кілька рядків з цього вірша? Послухайте, я вам їх нагадаю. Які ще твори цього автора вам відомі? Ми знаємо його книжку казок «Коли ще звірі говорили», читали казку «Лисичка і Рак». Як називають письменника, який пише вірші? Поетом. А того, хто пише казки? Казкарем. Якщо Іван Франко писав вірші і казки, як ми можемо його називати? Поетом і казкарем;

– доповнити знання про письменника за допомогою біографічної розповіді (Як ви гадаєте, звідки в Івана Франка таке чудове вміння дивуватися навколишньому? Звичайні люди дивляться на те, як приходить весна, зима і не дивуються їм. А поети, такі, як Франко, дивляться і бачать дивовижну дівчину, яка немов фея йде землею, а за нею, там, де вона пройшла, все починає розквітати. Можливо, це пов'язано із місцем його народження. Франко народився в Нагуєвичах. Це село розташоване в чудовій місцевості, яка вкрита зеленими лісами та пагорбами. Ось подивіться на слайді. Там дуже красиво. Тоді Іван Франко був ще маленьким хлопчиком. Йому подобалося спостерігати за тваринами і рослинами лісу, розмовляти з ними. Через це односельці маленького Івана говорили, що в нього «лісова душа», що він має якісь дивовижні вміння, немов лісовик – володар лісу. Сьогодні ми прочитаємо ще один вірш Івана Франка і спробуємо відчутти те, що хвилювало поета.

2. Виразне педагогічне читання передбачає глибоке розуміння змістового та емоційного наповнення твору. Вірш І. Франка «Дивувалась зима» вперше було надруковано в 1882 році з іншим заголовком – «Веснянка». Ідея твору – непереможність нового в суспільному житті. Однак для учнів початкових класів більш зрозумілими є не соціальні мотиви, а боротьба холоду із теплом, уособлені в образах Зими й Весни.

Учитель через виразне читання характеризує героїв твору. І якщо в першому чотиривірші звучить лише здивування, то вже в другому чітко вимальовується гнівливистість, пихатість Зими («як посміли вони ..., дрібні»). У третьому чотиривірші бачимо злість, мстивистість, жорстокість. А потім з'являється здивування, розчарування, безсилля. Ці відтінки складних емоцій має передати учитель, а потім допомогти їх побачити учням за окремими емотивними словами.

На жаль, зразки, що пропонує інтернет-мережа, часто не відповідають емоційній картині, яку створює поет: диктор читає радісним голосом, передаючи невинувато піднесений настрій. А якщо читання вірша супроводжується зображенням привабливої молодії снігуроньки, то адекватне сприймання та розуміння твору взагалі стає неможливим.

Після первинного сприймання твору варто запропонувати учням оцінити ті відчуття, які в них виникли під час читання. Це не дуже просте завдання навіть для учнів 4 класу, якщо раніше подібними вправами не займалися. Традиційно дорослий допомагає дітям дібрати необхідні слова, що характеризують стан слухачів (*Спочатку було трохи лячно: а раптом Зима переможе? А потім як полегшення – звістка, що квіти, хоча і дрібні, але вистояли, вижили*).

3. Етап самостійного індивідуального перечитування твору часто невинувато опускається. Для більшої ефективності «читання з вимкненими мікрофонами» варто супроводжувати виконанням завдання, що вимагає більшої осмисленості тексту. Під час самостійного читання вірша І. Франка діти можуть уявити, який вигляд має Зима.

4. Етап аналізу передбачає виконання завдань з обов'язковим зверненням до тексту. Вірш перечитують за частинами із застосуванням прийому словесного малювання. Саме тут найбільше уваги необхідно приділити лексиці, використаній поетом. Для цього можна звернутися до прийому стилістичного експерименту: замінити авторські слова більш нейтральними синонімами. Наприклад: *уявіть, якщо замість слів «як посміли над сніг/ проклонутись квітки/ запахуці, дрібні» ми прочитаємо: «чого це з'явилися серед снігу якісь дрібні квітки». Як гадаєте, чи побачимо ми створену Франком картину? Чи відчуємо злість і пихатість Зими та сміливість маленьких тендітних квіточок, які посміли не покоритися могутній силі? Навіть Зима визнала, що квіти – сміливці. Як ви гадаєте, чому автор, говорячи про квіти, використав слово «проклонутися»? Квіти пробивають білий сніговий наст, немов маленькі пташенята, які з'являються на світ, ламаючи білу шкаралупу яйця. До цього їх спонукає жага до життя. Хоча вони маленькі, однак сміливі, нескорені.*

У такий спосіб учитель підкреслює точність вибору поетом слів для створення художніх образів.

На цьому етапі необхідно також уточнити, наскільки правильно четвертокласники розуміють значення слів «скресли», «замклись» тощо. Під час пояснення цих слів можна ще раз звернутися до біографічної розповіді.

У вірші «Дивувалась зима» Франко використав кілька не дуже зрозумілих для нас слів (скресли, замклись). Як ви гадаєте, чому? Іван Франко – народився давно. Скільки років пройшло з його народження? Як порахувати? Треба від того року, який зараз, а зараз 2025 рік, відняти рік народження Івана Франка – 1856. Отже, Франко народився 169 років тому. Уявляєте, тоді ще не існувало інтернету, телефонів, комп'ютерів. Люди в той час жили зовсім по-іншому. І деякі слова, якими вони користувалися, сьогодні потребують пояснення.

Окрім того, Іван Франко народився в селі Нагуєвичі, що знаходиться в західній Україні. Мова в різних регіонах України трохи відрізняється. Тому у творах Франка багато слів, значення яких треба шукати в словнику.

5. Виразне читання вірша учнями вимагає розуміння образів, емоцій, загальної картини твору, а також уміння виражати відповідні почуття. Учитель узагальнює думки щодо характеристики образів вірша і націлює на відтворення певного емоційного стану, рис характеру персонажів. *Зима – жорстока, зла. Квітки – слабкі, але сміливі й наполегливі. Саме це дає надію на перемогу добра над злом.* Перш ніж виразно прочитати, учні мають самостійно потренуватися з вимкненими мікрофонами відтворювати характери персонажів, виразно читаючи вірш. Після цього відбувається виразне читання вірша вголос окремими учнями.

6. Для домашнього завдання варто запропонувати дітям підготувати виразне читання вірша або вивчити його напам'ять. Результат своєї роботи записати на відео і надіслати вчителю.

Отже, розуміння й дотримання методичних принципів, на яких ґрунтується навчання літературного читання, дозволяє вчителю в умовах дистанційного формату організації освітнього процесу забезпечити достатній рівень формування читацької компетентності учнів початкових класів.

ВИСНОВКИ

Формування методичної компетентності вчителів початкових класів є одним із ключових завдань їхньої фахової підготовки. Особливої актуальності воно набуває в реаліях сьогодення, викликаних повномасштабною військовою агресією, що призводить до необхідності впровадження дистанційного навчання, одним із негативних наслідків якого є освітні втрати учнів. Найбільше занепокоєння педагогічної громадськості викликають втрати в галузі читання, оскільки саме цей вид діяльності є одним із основних засобів навчання.

Важливою передумовою подолання навчальних втрат є зміна ставлення учнів до читацької діяльності, усвідомлення ними того, що спілкування з книгою може бути цікавим і захопливим. Саме на це мають бути спрямовані уроки літературного читання. Їх ефективність зумовлюється рівнем сформованості читацької і методичної компетентності вчителя, оскільки викликати в учнів інтерес до дитячої книжки спроможна лише людина, закохана в літературу і добре обізнана з продуктивними методами і прийомами роботи з художнім твором на різних етапах його опрацювання.

Підвищити рівень професійної підготовки вчителя до проведення уроків літературного читання в початковій школі дозволяє його прагнення до самоаналізу, самоосвіти, подолання методичних помилок, що мають місце в його педагогічній практиці та в роботі колег.

Підготовка вчителя до уроку літературного читання має розпочинатися з обов'язкового перечитування художнього твору, з яким будуть знайомитися учні. Це необхідно для глибокого проникнення в смисл з метою усвідомлення авторської позиції, ідеї твору. Педагог має ретельно вибрати слова, що вимагають пояснення і ввести їх в контекст бесіди або розповіді, спрямованої на підготовку учнів до сприймання твору; підготуватися до виразного педагогічного читання перед дитячою аудиторією; продумати систему запитань, яка спонукала б учнів до багаторазового звернення до тексту і глибокого проникнення в його смисл, усвідомлення головної думки твору. Учитель також має визначити, у який спосіб він зможе привернути увагу до автора і забезпечити усвідомлення учнями доступної та цікавої біографічної інформації, а також обрати найбільш продуктивні методи, які б стимулювали дітей до творчої діяльності, у ході якої вони мали можливість виявити власний рівень усвідомлення твору.

Саме такий методично грамотний учитель спроможний впоратися з викликами воєнного часу і забезпечити достатній рівень читацької компетентності своїх учнів.

АНОТАЦІЯ

Розділ монографії присвячено актуальній проблемі забезпечення повноцінної професійної підготовки вчителя початкових класів до організації та проведення уроків літературного читання в умовах воєнного стану, пошуку дійових шляхів попередження і подолання методичних помилок, що негативно позначаються на формуванні в учнів читацької компетентності.

Детально схарактеризовано комплекс знань і умінь, що складають підґрунтя для формування в учителів початкових класів методичної

компетентності в галузі навчання літературного читання. Визначено найбільш ефективні методи і прийоми роботи на кожному з етапів опрацювання художнього твору.

Виділено основні прогалини в професійній підготовці, що негативно впливають на якість організації та проведення уроків літературного читання в початковій школі. Підкреслено необхідність формування в учителя здатності до самоаналізу та внесення необхідних уточнень і змін у подальшу роботу з метою підвищення рівня освітнього процесу.

Наведено приклади забезпечення продуктивної навчальної діяльності на різних етапах уроків літературного читання. Акцентовано увагу на необхідності врахування реалій сьогодення, пов'язаних з воєнним станом, що вимагають запровадження дистанційної форми навчання.

Література

1. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України : методичні рекомендації / кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. М. В. Головки. Київ: Педагогічна думка, 2023. 187 с. С.60-61. DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-736-7-2023-190>

2. Коваленко О.М., Ємець А. А. Організація підготовчої роботи до ознайомлення учнів початкової школи з художнім твором на уроці літературного читання. *Березневий науковий дискурс 2024 на тему: «Детермінанти посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України»*. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції для освітян (м. Київ, 29 березня 2024 року). Чернігів: ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2024. 173 с. С.131-132. https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_ped_03_2024/conf_ped_03_2024 (дата звернення: 30.03.2025).

3. Бахмат Н. В. Методична компетентність вчителя в умовах інклюзивного навчання. *NewInception*. 2022. No 1-2(7-8). С. 51-60. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7101894%20> (дата звернення: 30.03.2025).

4. Ісаєва О.О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: Автореферат дисертації доктора пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. К., 2004. 41 с.

5. Ємець А. А., Коваленко О.М. Проблеми формування кваліфікованого читача в сучасній початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 66. С. 49-53.

6. Українська мова та читання: підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах), Ч. 2 / О. Савченко, І. Красуцька. К.: УОВЦ «Оріон», 2021.160 с.

7. Таран О. Анаграма. Прізвище письменника. Wordwall. URL: <https://wordwall.net/uk/resource/89246726>. (дата звернення: 30.03.2025).

Information about the authors:

Kovalenko Olha Mykolaivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Theory

and Methodics of Teaching

Philological Disciplines in Preschool, Primary and Special Education

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

29, Alchevskyh St., Kharkiv, 61002, Ukraine

Yemets Alona Anatoliivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Theory

and Methodics of Teaching

Philological Disciplines in Preschool, Primary and Special Education

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

29, Alchevskyh St., Kharkiv, 61002, Ukraine